

O. V. Черемісін

**СКАРГИ СТОСОВНО ДІЯЛЬНОСТІ МІСЬКОГО
САМОВРЯДУВАННЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО
УПРАВЛІННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ
XVIII — ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ**

Ключові слова: Херсонська губернія, міське самоврядування, адміністративне управління.

Ключевые слова: Херсонская губерния, городское самоуправление, административное управление.

Key words: Kherson guberniya, local authorities, administrative government.

Сьогодні суспільне життя людства нерозривно пов'язане з містом. Кожна друга людина мешкає в місті. Сучасне місто є центром несільськогосподарського виробництва, постійно розширює свій вплив на навколошню територію і далі розвиває функції суспільно-політичного і культурного характеру. Наприкінці XVIII ст., у результаті багатьох перетворень, з'явився специфічний вид господарської діяльності, не приватної і не державної, котрий можна назвати публічним, що спеціалізувався на задоволенні громадських потреб. Теоретично господарювання повинно було здійснюватися заради задоволення публічних потреб мешканців. З'явився і спеціальний комплекс умов, що дозволяли мешканцям задовольняти свої публічні потреби через членів самоврядних колективів.

Історія міського управління нерозривно пов'язана з виникненням південноукраїнських міст і загальноміських громадських потреб, для вирішення яких створюється спеціальний орган управління. Будується місто, будуються у ньому громадські будинки й мости, вирівнюються вулиці під керівництвом міської думи, якій доводилось мати справи з Губернським правлінням та іншими органами управління.

Початок вивчення діяльності міського самоврядування було покладено у XIX ст. у працях А. Шмідта [1], Д. Горловського [2] та ін. Вони висвітлювали переважно у статистичному вигляді головні шляхи, якими прямували органи управління. У контексті досліджуваної проблеми такі дослідження надзвичайно важливі, оскільки порушують гострі питання станови-

лення міського життя того періоду. Варто також наголосити, що автори зібрали та вивчили дуже різноманітний за характером і змістом фактичний матеріал, причому із джерел, багато з яких для нас уже недоступні, що й підсилює цінність їхніх досліджень. Проте висновків і оцінок у їх працях майже не містилося.

У процесі формування радянської історіографії наукова проблематика, пов'язана з вивченням досвіду регіонального управління на місцевому рівні у дожовтневий період, мало цікавила дослідників, бо сам досвід був неактуальним для радянської системи місцевого самоврядування.

Сучасні дослідники все частіше звертаються до вивчення історії Херсона. Досліджені, присвячених муніципальному благоустрою дожовтневого періоду, відносно невелика кількість, і Херсону приділено дуже мало уваги. Окреме місце в історіографії проблеми посідає робота Ю. Коник [3], Л. Цибуленко [4].

Недостатнє висвітлення діяльності міського самоврядування у сфері культури й особливостей управління південноукраїнського регіону, неповна вивченість джерельної бази проблеми й важливість досвіду для розв'язання сучасних проблем муніципального управління стали однією з підстав для написання даної роботи.

Метою роботи стала спроба вивчення та висвітлення змістової частини скарг стосовно діяльності міського самоврядування у контексті адміністративного устрою Херсонської губернії.

З початку XIX ст. традиційно вважається завдяки працям О. Скальковського, А. Шмідта та ін., що адміністративна влада в губернії завжди стояла на боці місцевого населення, розвиваючи землекористування, торгівлю, промисловість. Губернатори були цілковитими господарями губернії і ніщо не відбувалося, у межах їх компетенції, без їхньої згоди, і начебто всі були задоволені «справедливим» управлінням губернією.

Про міське самоврядування традиційно склалась думка, що з кінця XVIII ст. до 1870 р. їх діяльність була непомітною, порівняно з діяльністю адміністративної влади, другорядною, доволі часто обтяжливою, а іноді непотрібною. Після 1870 р., у результаті проведення міської реформи, міська громадськість почала схвалюно ставитися до діяльності самоврядування, ви-

хвалаючи його «героїчні» зусилля у розвитку благоустрою, торгівлі, промисловості, освітньої та медичної галузі.

Такі підходи дещо звужують наші знання про діяльність органів міського самоврядування й адміністративного управління губернії. Незважаючи на те, що опозиційних настроїв щодо органів місцевої влади не було, невдоволення їхньою політикою серед населення губернії знайшло відображення у цілком законних видах документів — скаргах.

Зазначені документи різняться за змістом, формою, навантаженням, адресатами, але в цілому носять подвійний характер. З одного боку, вони були виразниками пошуку правди та справедливості проти свавілля органів влади, а з іншого — виражали необхідність прибрати з певної посади конкретних осіб.

Однією з перших стала скарга херсонських міщан і купців на незаконну діяльність міського самоврядування у 1797–1798 рр. Скарга адресована була для розгляду імператору Павлу I. Виразником інтересів херсонських мешканців став міщанин Щека, який і привіз до Санкт-Петербурга пакет із 29 документів. Можливо, він і зміг би довести свою правоту без жертв, але сам вбив з рушниці чергового офіцера в Ордонанз-Гаузі з метою привернути до себе увагу імператора, оскільки нікому більше не хотів розповідати подробиці справи. Увагу він, звичайно, привернув, і за наказом імператора був засуджений у Санкт-Петербурзі палатою суду та розправи першого департаменту 27 червня 1800 р., а 5 липня помер і похований на Волковському кладовищі. Лише після цього в Сенаті почали розглядати по суті документи, які він привіз із собою.

Цими документами херсонські купці та міщани засвідчуввали, що міська дума разом з магістратом занадто обтяжують громадськість незаконними поборами та податками, невідомо на які витрати, від 20 до 30 руб. з кожного. Одночасно з цим міське самоврядування разом із городничим Зоріним відбирало кожного року врожай зерна у міщан. Неодноразово міські громади звертались зі скаргами до Новоросійського губернського правління (у березні 1798 р. та 15 червня 1798 р.). Губернське правління так і не розібрало цю справу, хоча на городничого Зоріна був накладений штраф у розмірі 25 руб. (який він так і не сплатив), а міщанина Щеку двічі за скарги притягували в Херсоні до відповідальності і саджали за гратеги, де з ним

обходились доволі жорстоко. Перший раз від був засуджений до публічного покарання батогом, а другий раз він був просто покараний ув'язненням. Херсонські міщани й купці написали нову скаргу до губернського правління, в якій засвідчували жорстоке ставлення до Щеки. Правління вимагало пояснень від магістрату та городничого, але пояснень не дочекалось, хоча Щеку випустили з-під варти. Розуміючи, що на місцевому рівні справедливості не добитись, міщанина Щеку обрали повіреним від херсонських міщан і купців, які надали йому паспорт чорноморського козака Самодіна і відрядили «шукати правди» до Санкт-Петербурга.

Уже у 1801 р. Сенат виніс свою постанову про те, що міські побори та податки, встановлені херсонським магістратом, були незаконними, а тому їх було відмінено, члени магістрату відсторонені від діяльності з вимогою робити розкладки місцевих податків за згодою кожного мешканця [5, арк. 3–53].

Одночасно з цими подіями в Одесі у 1798 р. комендантом міста генерал-майором Котеніним була написана скарга на поліцмейстера Кіріякова «о лености и упущениях по службе, который самовольно выезжает из города, рапортует что больной, как и в последний раз по 25 сентября около месяца отзывался болезнею, но ходил со двора в гости». Після цього комендант вимагав від Новоросійської палати суду та розправи по першому департаменту судити поліцмейстера за кримінальними законами, за що його звільнili з посади. Але 4 грудня 1798 р. від Івана Лопухіна на ім'я імператора Павла I надійшов лист із проханням розглянути клопотання, що звільнений поліцмейстер невинний у тому, у чому його звинувачував комендант м. Одеси, і надавалась така характеристика: «сей человек, бывший одесский полицмейстер, господин Кириаков не только человек честнейший, усерднейший, но и такого ума что гораздо для важнейших дел употреблен быть бы мог. Невинность единая и щасливые качества сего почтенного человека суть причины побудившие меня принять смелость по совести моей о нем свидетельствую покорнейше прошу принять труд взяти в рассмотрение его дела».

Розслідування цієї справи зайніяло трохи більше місяця. Згідно з рапортом підполковника Кесоглу поліцмейстер, звинувачений у тому, що чинив утиски та розорення одеським

мешканцям, «разрешает селится в городе разному зброду и берет с них взятки», не виконує розпорядження міської думи та магістрату з місцевого благоустрою. На допитах Кіріяков відмовлявся від всіх звинувачень і заявляв, що абсолютно ні в чому не винний, «а во всех преступлениях виновен сам Кесоглу и теперь хочет свою вину переложить на других людей» [6, арк. 2–11].

У результаті поліцмейстера не було засуджено, а лише звільнено з посади, як вимагав міський комендант, а справа була закрита 30 грудня 1798 р. На нашу думку, більш правдивими виглядають свідчення самого Кіріякова та Івана Лопухіна, оскільки за даними роботи П. Орлова «Історія Одеси з 1794 по 1803 рік» (написаної за відомостями Міністерства юстиції) на згаданого коменданта було написано дуже багато скарг від міських мешканців [11]. І навіть сам міський одеський голова подавав скаргу на коменданта міста. У ній зазначалось, що саме у 1798 р. міський комендант в особистій бесіді з міським головою дуже його принижував і навіть бив головою об стіл, мовляючи, що військові це місто будували й військові тут будуть командувати* [12, арк. 18–86]. Таким чином, скаргу одеського коменданта Котеніна можна розглядати як можливість усунення з посади незручної людини, як було записано у свідченні Івана Лопухіна, «честнейшей и усерднейшей». Тому і не дивно, чому міське самоврядування підтримало коменданта, а адміністративна влада з ним погодилася.

А на городничого Зоріна у м. Херсоні вже у 1800 р. була написана нова скарга від коменданта м. Херсона Гамакова також на ім'я імператора Павла I. У ній він розповідав, що колезький асесор Зорін не виявляє жодних зусиль для виконання своїх обов'язків щодо піклування про нестатки та благоустрій міських громад, тим більше що на Паску, 8 квітня, влаштував у помешканні стрілятину. З якої причини — не відомо. Скарга була розглянута на найвищому державному рівні, і Зорін

* На діяльність, як міського коменданта Одеси, так і на поліцмейстерів, зокрема Леслі, до магістрату та до канцелярії новоросійського губернатора М. В. Каховського надходило дуже багато скарг від міського населення «о всех обидах и притеснениях граждан и приезжающих». Вони відповідали новоросійському військовому губернатору, що не збираються підкорятися громадянській владі, а магістрат Одеси вимагає повного підкорення поліції муніципальній владі, тому і відбуваються між ними зіткнення [12, арк. 18–86].

був звільнений з посади в Херсоні та переведений на роботу до м. Берислава. На його місце новоросійський генерал-губернатор хотів призначити майора Крюкова (незважаючи на його негативні рекомендації), але Новоросійське губернське правління з ним не погодилося, оскільки «*город Херсон состоит в пограничности и населен обывателями разных наций и где нужно неусыпное со стороны полиции бдение о сохранении во всех частях порядка, и требуется строгий надзор за поведением иностранцев*», і тому затвердженим на посаді городничого 20 липня 1800 р. був Федір Крюков [7, арк. 2–11].

Для порівняння зазначимо, що в цей же проміжок часу у м. Миколаєві у червні 1799 р. міський голова, купець 2-ї гільдії Петро Турчанінов*, «*оказав на пользу общую услугу, и в знак монаршего к нему благоволения всемилостевейше*» була йому пожалувана золота медаль, за представництвом новоросійського губернатора Івана Яковича Селецького. На посаді міського голови разом із миколаївською Ратушею зробив багато позитивного для благоустрою, розвитку торгівлі тощо [8, арк. 1–4]. Таким чином, у той час, коли в Одесі та Херсоні «процвітали» скарги один на одного, взаємовідносини миколаївського самоврядування й адміністративної влади були майже дружніми.

Мали місця й інші скарги представників міської влади, але здебільшого вони носили комерційний характер і розглядалися палатою цивільного суду в Херсоні та комерційним судом Одеси, і центральний уряд не звертав на них уваги. Їх вироки не носили обтяжливий характер, відповідачі лише обходились грошовими стягненнями або певними вчинками на користь позивача.

Перша скарга на діяльність адміністративного правління Херсонської губернії датована 1815 р. і адресована була Сенату з проханням розібратися в цій справі. Іван Ліненко, григоріопольський предводитель дворянства, скаржився на віцепрезиденту Херсонської губернії Калагеоргія за незаконне відсторонення від посади. І. Ліненко розповідав про безліч подій із зловживанням владних повноважень, «*устмотрел много беспорядков, которые происходили именно от него, с помощью строительного комитета уничтожил на привозном рынке бо-*

* У 1790 р. був обраний ратманом у м. Херсоні на трирічний термін. Пере-писався до м. Миколаєва у 1797 р.

лее 20 лет существовавшие купеческие лавки, что принесло купцам притиснения и разорения». До того як поскаржитись Сенату, І. Ліненко просив губернське правління розібраться у цій справі, але це йому не допомогло. Виявилось, що віце-губернатор ні у що не ставить губернське правління і рішення колегіального органу не є для нього авторитетними, і він сам особисто приймає й ухвалює всі рішення [13, арк. 1–6]. Залишилося лише здогадуватись, як віце-губернатор ставився до органів міського самоврядування, якщо навіть не збиралася брати до уваги рішення колегіального органу адміністративного управління й перетворив його разом із губернатором у слухняний комітет. У результаті І. Ліненка відсторонили від посади.

Ситуація повторилася через деякий час, коли у 1818 р. єлисаветградський предводитель дворянства Абертасов скаржився на губернатора Херсонської губернії Сенату за те, що він незаконно відсторонив його від посади. Предводитель дворянства звинувачував губернатора в тому, що «*произвел много нарушений в раскладках и зборах повинностей городских и земских и поэтому поводу издает много распоряжений прямо противоречащих принятым узаконениям*». Після того, як губернатору стало відомо про зміст скарги, він викликав до себе Абертасова і досить довго (на 6 аркушах у справі) розповідав йому, якщо не вгамується і не перестане скаржитися, то зробить дуже погано як для нього, так і для міста. У результаті, після розбору справи, губернатор в Єлисаветграді збільшив міські та земські повинності вдвічі, відсторонив Абертасова від посади, а Сенату пояснив, що ці збори збираються на благоустрій міста та богоугодних закладів (інвалідних і сирітських будинків) [10, арк. 2–20]. Таким чином, ясно було продемонстровано, що міськими справами тепер буде займатись не самоврядування, і тим більше не дворянське зібрання, а здебільшого губернатор.

Траплялися випадки, коли скаржились представники адміністративного управління на своїх підлеглих і навіть губернатор на органи міського самоврядування.

Так, наприклад, у січні 1821 р. новоросійський генерал-губернатор А. Ф. Ланжерон у скарзі до Міністерства юстиції звинувачував секретаря колезького асесора міського магістрату м. Одеси Григорія Богаєвського в тому, що він чинив утиски

громадянам міста. Перед Міністерством юстиції Г. Богаєвський виправдовувався, що нічого протизаконного він не робив, «и что сам находится в бедственном положении, потому что сам Ланжерон приказывал ему чинить неудобные действия и взимать с населения дополнительные налоги, а на него жалобу написал просто со зла». Після того як зазначена скарга була вивчена, прокурор виніс свою рекомендацію «устроить рассмотрение жалобы, так как она соответствует законам и действительному положению дел» [14, арк. 1–4]. Подальша доля як скарги, так і Г. Бугаєвського залишаються невідомими, але можна припустити, що секретар міського магістрату так і не зміг довести власну невинність, а всі важелі влади повинні були знаходитись у руках генерал-губернатора.

Інший подібний приклад відбувся в м. Херсоні у 1908 р., коли цивільний губернатор Херсонської губернії звернувся зі скаргою на міську думу в тому, що вона не виконує його рішення і, більше того, навіть має свою власну думку з приводу ведення міського господарства. Доводячи власну правоту, він навіть ностальгічно згадував дореформені часи, коли адміністративна влада могла спокійно змушувати виконувати міське самоврядування всі їх розпорядження.

Губернатор був дуже обурений діяльністю міського самоврядування та звинувачував його у неналежному ставленні до розвитку Херсонського порту, що виражалось у неправомірності орендування портової землі, яке обтяжувало своїми діями державну казну (хоча місто мало і власні фінансові ресурси), саме міське управління було винним у паралізації торгівлі у зимовий період, тому що не подбало про придбання криголаму (як це зробили миколаївське й одеське управління), не піклувалося про те, щоб запобігати крадіжкам хліба, не дозволяло керівнику порту спокійно займатися своїми обов'язками, які були законодавчо закріплені Положенням портових відомств від 12 червня 1901 р. Губернатор в особі единого керівника вбачав себе самого, оскільки в нього був більш професійний погляд на розвиток Херсонського порту, а діяльність міського самоврядування вважав дилетантською. Ним особисто був розроблений інший план благоустрою та розвитку порту, який передбачав спрямованість діяльності на внутрішні ринки за двома напрямами: 1) водний — на м. Олександрівськ (Запоріжжя), що при-

веде до зменшення ціни на хліб; 2) наземний — на донецький промисловий басейн, це надасть можливість торгувати через міський порт вугіллям у великій кількості й за дешевою ціною. І в результаті ці заходи нададуть змогу Херсонському порту виграти конкуренцію з м. Миколаєвом у торгівлі. А якщо реалізувати плани міського самоврядування, яке навіть не здатне провести залізничну колію від станції до порту (за свідченнями керівника залізної дороги Г. Розанова, міська дума оцінила її будівництво дорожче, ніж коштує сама залізнична колія), то відбудеться занепад у діяльності порту [24, арк. 1–20].

Проект губернатора у міській думі та управі ніхто не підтримав, без жодних аргументів і пояснень його план відклали, чим губернатор був украї незадоволений. Звичайно, можна погодитись з міською думою, що її проект був вигідним для міста, оскільки не передбачав жодних фінансових видатків з міського бюджету (який був невеликим), а всю справу з розвитку порту зробити за рахунок державних і приватних капіталовкладень. Громадськість міста залишилась на боці самоврядування.

Після довгих дискусій губернатора з міською думою та управою, які тривали майже рік (з лютого до грудня 1908 р.), губернатор вирішив, що сила не на його боці й що міське самоврядування зробило все, щоб залишитись господарем порту: акумулювало всі місцеві сили та ресурси в єдиному центрі, привернуло на свій бік громадську думку, заручилось підтримкою Міністерства торгівлі.Хоча доповідь губернатора до Ради Міністрів була написана у формі проекту (або плану), вона більше нагадувала скаргу вищому керівництву на херсонське міське самоврядування про те, що його не слухаються, та ностальгічно згадував дореформені часи, коли губернатори так добре керували міським самоврядуванням [25, арк. 1–10]. Рада Міністрів не залишилась остоною даної справи, хоч і дозволила міській думі реалізовувати власний проект, видала їй розпорядження, в якому зазначала необхідність у майбутньому узгоджувати свої дії та рішення з губернатором, а не звертатись напряму до міністерств, оскільки це приводить до багатьох проблем. Це розпорядження міською думою було прийнято до відома, підшито до справи, здано в архів, і про нього досить швидко забули [26, арк. 60–64].

Таким чином, слід віддати належне в успіхах херсонському самоврядуванню щодо організації міського життя, оскільки міська дума та управа діяли цілком самостійно, повністю володіли засобами та методами реалізації своїх функцій, ефективно використали механізми прийняття і реалізації рішень з питань місцевого життя, визначали порядок узгодження громадських ініціатив. Можна відзначити і той факт, що між міськими громадами та міською думою і правою не існувало опозиції, спостерігалась цілеспрямована робота даних сторін у межах зазначененої прерогативи.

З цього приводу слід повернутись до дореформених часів і згадати один приклад, коли у 1818 р. була написана колективна скарга міської думи Одеси на дії градоначальника. Він рапортував Міністерству юстиції про «*донос, который учинили в Петербург презренные, именуемые себя депутатами об отмене винного откупа. Он необходим для выгод моих и города, я вынужден требовать и требую полного моего удовлетворения*». Суть вимог депутатів міської думи була викладена у 8 позиціях:

- 1) громадськість Одеси, незважаючи на даровані привілеї, значно обтяжлива постійними додатковими податками;
- 2) градоначальник більшість міських податків наклав на найбідніших мешканців міста, а тому вони не можуть їх виконати, а поліція їх заарештовує й ув'язнює разом із кримінальними злочинцями;
- 3) міські землі віддані в оренду незаконно від 25 до 50 руб.;
- 4) поліція накладає штрафи до 150 руб., але на що йдуть ці кошти — невідомо, і ніхто навіть не думає звітуватись про їх витрати, а хто не може сплачувати хабарі, того ув'язнюють;
- 5) градоначальник незаконно ув'язнив купця 1-ї гільдії і депутата міської думи Варватича, де також незаконно вже перебував тиждень інший депутат купець Сапожников;
- 6) за торгівлею на базарах не існує жодного контролю;
- 7) за дозволом градоначальника міські площі забудовуються будинками, прибуток від яких не потрапляє до міського бюджету;
- 8) не відомо куди витрачаються міські прибутки на 400 тис. руб. щороку, про це знають лише градоначальник і міський голова.

Загалом градоначальник склав керівництво міської думи з осіб «им облагодетельствованных».

Ці скарги градоначальник пояснював дуже просто: «я тут вообще не при чем, все делается по закону, деньги употребляются на нужды граждан, все налоги уравнительные, а кого в тюрьму сажают то за убийство и преступления» [15, арк. 10–49].

Справа розглядалась у Сенаті, і той визнав дії градоначальника справді незаконними, за резолюцією значилось, щоб всі дії спрямовувалися на задоволення потреб купецтва.

Через деякий час, 9 вересня 1819 р., міською громадськістю була написана наступна скарга на дії градоначальника, адресована Сенату. На цей раз міське самоврядування (за підписами 77 депутатів) було незадоволене діями градоначальника щодо організації винного відкупу, «так как нельзя нормально пользоваться торговыми потому что цена откупа превышает 10 тыс. руб., а это явно не выгодно, поэтому градоначальник не устраивал торги и заключил контракт с прежними откупщиками без утверждения Сената». Було б ще нормальню, якщо б ці прибутки йшли на користь міських мешканців, але на них ще покладалось додатково податків на суму більше 200 тис. руб. на рік.

Градоначальник знову-таки все пояснював дуже просто: начебто вказані дії не що інше, як міська змова проти нього, що є зацікавлені особи в міському самоврядуванні, які хочуть захопити відкуп і влаштувати в місті вільну торгівлю горілками із власник фабрик, а при цьому буде лише страждати від недоборів міський бюджет, а тому умови винного відкупу повинні залишатись незмінними.

У відповідь депутати Одеси вимагали від Сенату докладно вивчити суть справи та змусити градоначальника знайти інші засоби заробляти гроши, «чтобы купцы города свободно допускались к торговам по винному откупу и чтобы градоначальник делал это открыто».

Градоначальник не міг зрозуміти дій одеського купецтва, оскільки вони особисто завдячували йому за проведення винного відкупу, а тепер осмілюються на нього скаржитись, «потому что хотят откупом завладеть плохие люди которые принесут много вреда, и выгоду от продажи приобретут фабрики, а не город».

Резолюція Сенату по справі була винесена 28 жовтня 1819 р., щоб винний відкуп залишити без змін, контракт з відкупщиками визнати законним. Заступаючись за громадськість Одеси, наказував градоначальнику не обтяжувати бідних мешканців, проводити наступного разу відкуп відкрито, а прибутки від відкупу віддавати до бюджету для складання загального капіталу [15, арк. 59–116].

Не задовольнившись такими рішеннями, депутати думи, купці Павло Варваров та Осип Сапожников, подали скарги на поліцмейстерів міста за нанесені незаконні образи, недопуск до участі у винному відкупі та за ув'язнення і нанесення тілесних побоїв дубинками квартиральними офіцерами. У результаті офіцери поліції понесли справедливе покарання. Резолюція по справі Сенату: «*не чинить обиды одесским купцам*» [15, арк. 118–130].

Таким чином, міське самоврядування домоглося певної рівноваги серед громадськості й у відносинах з градоначальником та довело, що не всі дії адміністративної влади у суспільстві сприймаються позитивно, можна цілком законно довести власну правоту й не завжди виконувати розпорядження *«высшего начальства»*. Показним фактором можна вважати негативне відношення до міського самоврядування не тільки з боку генерал-губернатора, цивільного губернатора, віце-губернатора, а також з боку градоначальників міст. Можливо, навіть можна припустити, що в даних випадках градоначальник діяв за прямыми вказівками новоросійського та бессарабського генерал-губернатора, оскільки на це вказує логіка інших подій. І ця логіка подій дає можливість зробити висновок, що адміністративна влада намагалась створити досить просту систему місцевого управління: новоросійський і бессарабський генерал-губернатор — градоначальник — міський голова — міське самоврядування — міські громади. Позиція центральної влади при цьому носила поміркований характер і виконувала подвійну роль: з одного боку, Міністерство юстиції та Сенат підтримували дії адміністративної влади, з іншого — не хотіли масового обурення серед міських громад, і тому видавали резолюції на їх підтримку.

Майже детективна історія відбулась у м. Херсоні у 1828 р., коли до Міністерства юстиції потрапили анонімні скарги на чи-

новників Херсонської губернії про хабарництво. Резолюція міністерства вийшла майже одразу: «*никаких действий не производить, поскольку они анонимны*». Не пройшло і місяця, і вже до Міністерства юстиції надійшли скарги від 28 січня 1828 р. за № 1369 з додатками майора Доне на віце-губернатора Рюгеля про те, що йому наданий був хабар від поміщика Петковича на суму у 250 руб., а херсонський прокурор Шульженко не піддав розголосу даний факт. Можливо, все було б нормальним, як завжди, віце-губернатор із чиновниками ні при чому, все це на клеп і так далі. Але після розслідування виявилося, що майор Доне помер і похований у серпні 1827 р., тобто він потрапив на той світ за півроку до написання скарги. Після звірки підписів виявилося, що почерк скарг від імені Доне належить сторонній особі. А коли допитали поміщика Петковича, стало ще цікавіше, виявилося, що він ніколи і нікому хабара не давав, а писав віце-губернатору листа про незакриті рахунки, а сам він ще й позичав 200 руб. у купця Распутіна. Даний випадок був взятий до розгляду, а на час слідства прокурор Шульженко був відсторонений від посади. Посередником у передачі хабара побіжно згадувався чиновник Касперов, але виявилося, що він був звільнений зі служби задовго до початку розгортання цих подій* [16, арк. 4–20].

Далі стало ще цікавіше. Справа про існування в Херсонській губернії хабарництва була доручена генерал-майору Шереметеву. Були допитані всі учасники, які згадувались у скарзі. Прокурор Шульженко заявив, «*что прямой доноситель есть сам Петкович, потому что злился на меня за то что в июле 1827 года доносил в письме Министру юстиции об уклонении Петковича, под предлогом небывалой болезни, от вступления в должность дворянского заседателя херсонской палаты уголовного суда*». Що ж, кожна думка має право на існування. На допитах чиновник Касперов пояснював, що познайомився з Петковичем у травні 1827 р., коли він приїхав на аудієнцію до віце-губернатора Рюля і просив його надати довідку про звільнення від посади дворянського засідателя, за що пропонував подарувати коня, а згодом дати 250 руб. за найскоріше закриття справи. А Касперову пропонував 100 руб., оскільки в нього після візиту до віце-губернатора залишилось лише 150 руб. Але

* Причина звільнення не вказувалась.

хабара в нього ніхто не брав. Сам віце-губернатор, звичайно, пояснював: «*о данном деле ничего не знаю*». На допитах Петкович вказував на свідка цих подій поміщика Марцина, який сам особисто бачив, що Касперов брав хабар у будівлі суду 150 руб. і додавав до раніше отриманих 100 руб., а прокурор Шульженко покривав хабарників і ховав скарги. Чиновник Касперов на додаткових допитах пояснював, що гроші він позичав у Г. Козбеля (спочатку 300, потім 150 і нарешті 100 руб.) з обіцянкою повернути за три тижні, а хабара не брав. Петкович зробив прокурору неправдиву заяву, і тому Шульженко відмовив йому у відкритті справи. Г. Козбель все підтверджив.

Пізніше новоросійський і бессарабський генерал-губернатор Воронцов доповідав про завершення слідства та про передачу справи до кримінального суду, пропонуючи судити всіх причетних до цієї справи [16, арк. 21–45].

Справу віце-губернатора Рюля розглядали у Москві, а інших чиновників у Херсоні, у палаті кримінального суду. Розгляд справи затягнувся до середини 1830 р. Після громадського опитування виявилося, що вище перелічені чиновники «очень вредны, стараются вводить прочих чиновников в противозаконные действия с целью иметь их в руках своих. Шульженку покровительствовал обер-прокурор Сената Журавлев. Губернатор не мог отвергать злоупотребления производимых сими чиновниками».

На суді було доведено, що чиновники справді брали хабарі для вирішення власних потреб і особистого збагачення, але в моменти відсутності губернатора в губернії. Прокурор Шульженко та радник казенної палати Попельковський були звільнені з посад, «так как поселили страх у большинства городского общества своими беззаконными действиями». А суд над віце-губернатором А. Рюлем продовжувався у Москві. 29 жовтня — 11 листопада 1829 р. за наказом імператора Миколи I справа розглядалась у Сенаті. Справді, дії віце-губернатором стосовно зловживання владою, лихойства та хабарництва були підтвердженні й доведені, за що він і був звільнений з посади.

Під час слідства та дізнання виявилося, що під час рекрутського набору у Тирасполі віце-губернатор вимагав постачання рекрутів від єврейської громади. Керівництво та представники єврейської міщанської громади прийшли на зустріч із

А. Рюлем, на якій він вимагавскорішого вирішення питання й обрати від громади рекрутів. Рекрути обрані не були і просили віце-губернатора про відстрочку. Ввечері того ж дня єврейський кагал вирішив подарувати А. Рюлю 200 руб., а секретарю його Антоновському 25 руб., з останнім скріпили домовленість келихом вина. Після таких подарунків питання про рекрутів було відстрочено, а на наступному тижні запропонували Симонсону піти у рекрути за тираспольських євреїв (у цей час він перехрестився, справжнє ім'я Абу Грабовський, у лютеранську віру і мешкав у німецькій колонії Петерсталь*), віце-губернатор заявив, що цього неможливо зробити, оскільки це є протизаконним. На що єврейський кагал відповів: «*все возможно, если начальство позволит*». А. Рюль погодився й обіцяв тираспольських євреїв підтримати на зустрічі в Одесі з графом Паленом, щоб вихрест був прийнятий у рекрути, за що отримав ще 500 руб. Віце-губернатор в Одесу не поїхав, а виїхав до Херсона і в Тирасполь не повертається, а гроші сумою 700 руб. залишив собі, і, звичайно, рекрути від євреїв прийняті не були [21, арк. 4–36].

А тим часом вихрест Абу Грабовський був єреями силоміць вивезений з колонії Петерсталь і перевезений до Тирасполя, де його прив'язали залізним цепом до стовпа і піддавали тортурам з метою примусити піти в рекрути від єврейських міщан. На вибір йому пропонували два варіанти: 1) він добровільно піде у рекрути і за це отримає 700 руб.; 2) якщо він добровільно не погоджується, то його свідоцтво про перехрещення знищують та віддають у рекрути силоміць або посадять у в'язницю, «*где он и согнется*». Не відомо, як би завершилася справа, але вчасно й випадково Абу Грабовський був знайдений поліцією та допитаний. 22 грудня був представлений до рекрутського «присутствія».

Чиновник, командирований графом Паленим до Херсона, викрив і там факти зловживання владою та хабарництва по прийому рекрутів. Єврейські міщани доповідали, що віце-губернатор А. Рюль «*посредством экзекуции заставлял их платить взятки, за то что бы не брались из еврейского ка-*

* У квітні 1811 р. був прийнятий закон, за яким перехрещені єреї звільнювалися від набору у рекрути натурою, але їхні діти повинні були нести військову повинність нарівні з християнами [23].

гала рекруты». В Одесі, куди А. Рюль приїздив також вирішувати питання про набір рекрутів, також «стращал евреев» і вимагав від них 1000 руб. Допомагав йому в цих справах особистий секретар та прокурор Шульженко. Так, наприклад, міщани Херсона придбали Шульженку срібний сервіз на суму 450 руб., а інспектору лікарської управи Данилову подарували* 200 руб. Іван Новиков дав за найманого рекрута 50 руб. прокурору і 100 руб. Данилову. Інший підрядник (прізвище не відомо) подарував Шульженку кожух за 400 руб., щоб він не робив утисків. Полковник Родзянко доповідав, що віце-губернатор А. Рюль і прокурор Шульженко — «весьма великие взяточники, Рюль берет взятки большей частью через советника казенной палаты Антонова, которого он привез из Житомира и женил на девице, служившей в доме его. От одесского кагального он получил 1000 руб., от тираспольского кагального получил 700 руб., за определение в Одессу казначея он взял 200 руб., у тираспольского казначея он взял 500 руб., сверх всего он, ездя по губернии никогда не платил прогонов. Прокурор Шульженко участвует с Рюлем во всем. Недавно они возвели обвинение на богатого еврея Фанюнга за укрывательство беглецов и за прекращение дела требовали с него 8000 руб. на перестройку казенного дома, а пущенные от казны деньги они разделили между собой и Антоновым. Сии чиновники весьма вредны и стараются вводить других чиновников в свои противозаконные дела. Губернатор Комстадиус слаб и не в состоянии отвращать злоупотребления, производимые сими чиновниками». У результаті всі учасники цієї справи були за суджені до різних термінів ув'язнення [21, арк. 38–60].

З цієї конкретної справи можна зробити висновок, що не такими вже господарями на своїй землі були губернатори, якщо навіть не в змозі керувати власним чиновницьким апаратом, а більшими господарями були чиновники середньої ланки адміністративного управління.

* У серпні 1821 р. був прийнятий закон, за яким заборонялось приносити подарунки губернському правлінню та іншим чиновникам на знак вдячності або прохань та оголошено «Государь Император, считая вообще дозволение подобных приношений ни в коем случае неприличным потому, что оныя могут открывать повод к злоупотреблениям по службе, Высочайше повелеть соизволил: приношения таковыя без различия воспретить» [22].

Були відомі й такі випадки, коли управлінням новоросійського та бессарабського генерал-губернатора звільнялись працівники Одеського магістрату, як було, наприклад, із секретарем Міщенком. Його у 1828 р. звільнили за незаконні дії за зарахування до списків одеських міщан іноземців і біглих каторжників, але тяжкою працею він відпрацював власні помилки та був поновлений на посаді [18, арк. 2–20].

Були й інші скарги на представників міського самоврядування та адміністративного управління [19], одних чиновників на інших [20], але вони вже не отримували визначного розповсюдження ні серед громадськості, ні серед центральної влади.

Адміністративна влада намагалась створити досить просту систему місцевого управління: генерал-губернатор або цивільний губернатор — градоначальник — міський голова — міське самоврядування — міські громади. Позиція центральної влади при цьому була поміркована та подвійна: з одного боку, Міністерство юстиції та Сенат підтримували дії адміністративної влади, з іншого боку, не хотіли масового обурення серед міських громад і тому видавали резолюції на їх підтримку. Міське самоврядування домоглося певної рівноваги серед громадськості й у відносинах з адміністрацією губернії та довело, що не всі дії адміністративної влади у суспільстві сприймаються позитивно і можна цілком законно довести власну правоту та не завжди виконувати розпорядження «*высшего начальства*», привчаючи, так би мовити, адміністрацію губернії діяти колегіально. Показовим може бути те, що у відносинах між міськими громадами, самоврядуванням та адміністративним управлінням не виникло опозиції.

У подальших наукових дослідженнях у цьому напрямі можна уточнити особливості управління південноукраїнськими губерніями та містами.

Джерела та література

1. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / Составил Генерального Штаба полковник А. Шмидт. — Кн. 1–2. — СПб.: Тип. Калиновского, 1863. — 1150 с.
2. Горловский Д. Н. Итоги 25-летия херсонского городского самоуправления: Краткий историко-экономический очерк г. Херсона. — Херсон, 1896. — 186 с.

3. Коник Ю. Похід за правдою ціною життя: міщанин проти херсонської міської влади на рубежі XVIII — XIX століть // Константи. — 2006. — № 1 (12): Архів і людина. — С. 84–89.
4. Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX — на початку XX століття: монографія. — Херсон: Айлант, 2003. — 160 с.
5. Державний архів Херсонської області (далі — ДАХО). — Ф. 14. — оп. 1. — Спр. 438. — 53 арк.
6. ДАХО. — Ф. 14. — Оп. 1. — Спр. 364. — 12 арк.
7. Там само. — Спр. 448. — 12 арк.
8. Там само. — Спр. 455. — 4 арк.
9. Там само. — Спр. 850. — 37 арк.
10. Там само. — Спр. 903. — 21 арк.
11. Исторический очерк Одессы с 1794 по 1803 гг / Сост. Орлов А. — Одесса: Тип. А. Шульце, 1885. — 144 с.
12. Російський державний історичний архів. — Ф. 1263. — оп. 4. — Спр. 276. — 112 арк.
13. Там само. — Спр. 864. — 6 арк.
14. Там само. — Спр. 974. — 4 арк.
15. Там само. — Спр. 952. — 193 арк.
16. Там само. — Спр. 1242. — 98 арк.
17. Там само. — Спр. 1548. — 18 арк.
18. Там само. — Спр. 1369. — 22 арк.
19. Там само. — Спр. 1391. — 5 арк.
20. Там само. — Спр. 1407. — 8 арк.
21. Там само. — Спр. 1402. — 65 арк.
22. Высочайшее повеление, объявленное комитету министров о воспрещении делать приношения начальникам губерний и другим лицам / Полное собрание законов Российской империи. — Собрание 1: СПб., 1830. — Т. 37. — С. 796.
23. Именный, данный Сенату об освобождении евреев, принявших Святое крещение, от рекрутского набора натурою / Полное собрание законов Российской империи. — Собрание 1: СПб., 1830. — Т. 31. — С. 618.
24. ДАХО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 57. — 20 арк.
25. Там само. — Оп. 1. — Спр. 58. — 10 арк.
26. Там само. — Оп. 1. — Спр. 60. — 150 арк.

Анотации

Черемисин А. В. Жалобы относительно деятельности городского самоуправления и административного управления Херсонской губернии конца XVIII — начала XIX веков.

В статье рассматриваются жалобы относительно деятельности городского самоуправления и административной власти конца XVIII — начала XX столетия. Указанные документы различаются по содержанию, форме, нагрузке, адресатам, но, в целом, носили двойственный характер. С одной стороны, были выразителями поиска правды и справедливости против злоупотребления органов власти или конкретных людей, а с другой стороны, выражали необходимость убрать с определенной должности конкретных людей. На основе анализа жалоб сделаны выводы об особенностях деятельности местного управления губернией.

Cheremisin A. V. Complaints about the activity of local authorities and administrative government of Kherson guberniya in the end of the — 18th, beginning of the 20th centuries

The given article deals with the complaints about the activity of local authorities and administrative government of Kherson guberniya in the end of the 18th — the beginning of the 20th centuries. The documents mentioned differ in contents, form, sense, addressees and, on the whole, they have dual character. On the one hand they search for truth and justice, against the excess of local authorities and their representative, but on the other hand, they show the necessity to dismiss concrete persons. The author draws the conclusions about the peculiarities of the activity of local authorities in the guberniya.